

مطالعات علوم اسلامی انسانی

مقاله پژوهشی، سال دهم، شماره ۴۰، زمستان ۱۴۰۳ (ص ۹۳ - ۱۰۸)
دریافت: آذر ماه ۱۴۰۳ پذیرش: بهمن ماه ۱۴۰۳

مفاهیم ارزش شناسانه و دلالت‌های تربیتی در وصیت نامه شهدای روحانی استان مرکزی

Value Concepts and Educational Implications in the Wills of the Spiritual Martyrs of Markazi Province

✍ مظهر صفریان / دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک.
معصومه سادات سعیدی / استادیار دانشکده تعلیم و تربیت اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک.

Masoumeh Sadat Saeedi/ assistant professor Academic department in Educational sciences Islamik Azad University of Arak.

Mozaffar Safrian/ PhD student in philosophy Education Azad University of Arak.

ma32220080@gmail.com

Abstract

Considering the spiritual value of the wills of the martyrs of the eight years of sacred defense and the importance of studying and thinking about them, as well as the necessity of explaining the educational concepts in these texts for the new generation, this research has attempted to discover, determine, and explain the value concepts that explicitly or implicitly contain educational implications. The research method is content analysis, and the research environment is the wills of 99 religious martyrs in Markazi Province, of which the wills available to 35 religious martyrs were selected. The research questions are: 11 main components that are determined based on concepts derived from Islamic value theory, divided into sub-topics, and analyzed after coding and accurate recording. The results of the research show that the text of these wills contains divine concepts and contains educational implications. The components emphasized in these texts are: 1) God, the Quran, and spirituality 2) The Prophet of Islam (PBUH) and the Imams (AS) 3) Imam Khomeini (RA) and the Velayat-e-Faqih 4) Martyrdom and

چکیده

با توجه به ارزش معنوی وصیت نامه شهدای هشت سال دفاع مقدس و اهمیت مطالعه و تفکر درباره آنها و همچنین ضرورت تبیین مفاهیم تربیتی در این متون برای نسل جدید، در این پژوهش تلاش شده نسبت به کشف و تعیین و تبیین مفاهیم ارزش شناسانه که بصورت صریح یا ضمنی دلالت‌های تربیتی را در بر دارند اقدام شود. روش تحقیق، تحلیل محتوای و محیط تحقیق، وصیت نامه ۹۹ شهید روحانی استان مرکزی است که از این تعداد، وصیت نامه در دسترس ۳۵ شهید روحانی، انتخاب شد. سئوالات تحقیق عبارتند از: ۱۱ مولفه اصلی که بر اساس مفاهیم برگرفته از ارزش شناسی اسلامی تعیین و به موضوعات فرعی تقسیم و پس از کدگذاری و ثبت دقیق، مورد تحلیل قرار گرفته اند. نتیجه تحقیق نشان می‌دهد که متن این وصیت نامه هادبرگیرنده مفاهیم الهی بوده و دلالت‌های تربیتی در بر دارند. مولفه های مورد تاکید در این متون عبارتند از: ۱) خدا، قرآن، و معنویت ۲) پیامبر اسلام (ص) و ائمه (ع) ۳) امام خمینی (ره) و ولایت فقیه ۴) شهادت و ایثار ۵) جهاد، دفاع مقدس و رزمندگان اسلام ۶) نظام اسلامی و خدمت به مردم ۷) دشمن شناسی، ظلم ستیزی و دفاع از مستضعفان جهان ۸) روحانیت و حوزه های علمیه ۹) توصیه های شهدا به خانواده های خود ۱۰) دنیا و آخرت ۱۱) دعاها و آرزوهای شهداء. اغلب این توصیه های تربیتی و ارزش مدار جنبه ایجابی دارند یعنی دعوت به خیر و نیکی و اعمال صالح و بخشی هم

selflessness 5) Jihad, the sacred defense of the warriors of Islam 6) The Islamic system and service to the people 7) Enmity, anti-oppression, and defense of the oppressed of the world 7) Spirituality and seminaries 9) Advice from martyrs to their families 10) This world and the hereafter 11) Prayers and wishes of martyrs. Most of these educational and value-based advice have a positive aspect, i.e., calling for goodness and righteous deeds, and some have a negative aspect, i.e., prohibiting and avoiding evil and undesirable deeds. Attention has also been paid to various educational areas, including individual, social, and other areas.

Keyword: Testament, spiritual martyrs, sacred defense, educational implications, Islamic values.

جنبه سلبی دارند یعنی نهی کردن و پرهیز دادن از شر و اعمال ناپسند است. همچنین به ساحت‌های مختلف تربیتی اعم از فردی و اجتماعی و سایر حیطه‌ها توجه شده است.

کلیدواژه‌ها: وصیت نامه، شهیدای روحانی، دفاع مقدس، دلالت‌های ضمنی تربیتی، ارزش شناسی اسلامی.

مقدمه

«و لا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احياء عند ربهم یرزقون» (آل عمران، ۱۶۹)

هرگز گمان مبر کسانی که در راه خدا کشته شدند، مردگانند، بلکه آنان زنده اند و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند. انقلاب اسلامی که در سال ۱۳۵۷ به پیروزی رسید، اصولاً ماهیتی ارزشی و فرهنگی داشت و با مینا قرار دادن جهان بینی و شریعت اسلامی و نفی آموزه های برخاسته از فلسفه‌ها و ایدئولوژیهای مادی گرایانه اعصار مختلف و سکولاریسم و البته به دور از تحجر و واپسگرایی و نفی ظلم و استبداد و خشونت به ابعاد انسانی و ارزشهای اسلامی توجه خاص داشت و بعد ارزشی آن تا آنجا برجسته بود که شهید مظلوم دکتر بهشتی این انقلاب را «انقلاب ارزشها» نامید. لذا ترویج فرهنگ دینی و اخلاق و تربیت اسلامی دردستورکار نظام نوپای اسلامی قرار گرفت. با آغاز تهاجم نظامی دشمن، و شکل گیری دفاع مقدس در مقابل آن، مفاهیم ارزشی مانند: تقوا، پارسایی، هجرت، جهاد، حماسه، ایثار، نوع دوستی، اخلاص و شهادت هرچه بیشتر مورد توجه و عمل قرار گرفت و موجب بسط این فرهنگ غنی شد که بطور خلاصه می‌توان از آن به عنوان "فرهنگ مقاومت و پایداری" یا "فرهنگ ایثار و شهادت" نام برد. رزمندگان اسلام بر خلاف دیگر ارتش های جهان، در تمام لحظات و با همه وجود به خدا توکل داشتند و با هدایت پیامبرگونه امام راحل (قدس سره الشریف) فقط برای جلب رضایت خدامجاهدت می‌کردند. و برخلاف دیگر اهداف نظامی حاکم برجهان، هدفشان تصرف سرزمین، کشورگشایی و قدرت نمایی نبود، بلکه ضمن تلاش برای حفظ تمامیت ارضی میهن اسلامی، آرمانی والا تر یعنی، عمل به تکلیف الهی، حفظ عزت ملی و اسلامی داشتند. در دفاع مقدس، رزمندگان اسلام با تبعیت از دستورات و سیره رسول اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) و همچنین تحت فرمان ولی فقیه جامع الشرایط به ارزشهای انسانی و اسلامی توجه خاص داشتند و گوشه ای از تصویر واقعی حیات طیبیه و در مسیر قرب الهی و عبودیت که هدف غایی تربیت اسلامی تلقی می‌شود را به نمایش گذاشتند. در اهمیت و قداست دفاع مقدس و رزمندگان و شهیدای عزیز جبهه‌ها مطالب زیادی از بزرگان نقل شده است که همین بیانات دلیل قاطع و مبنایی برای مراجعه به وصیت نامه های شهدا و عمل به آن می‌باشد که برای نمونه می‌توان به حضور حضرت آیت الله العظمی بهاء الدینی در جمع رزمندگان و ارتباط صمیمی با آنان و نیز تأیید دائمی آنان که همراه با رهنمود های معنوی و اخلاقی به فرماندهان و رزمندگان بوده، اشاره نمود. ایشان در ملاقات با رزمندگان فرموده بودند: «من برای ملاقات با شما غسل کرده ام». همچنین هنگام اذان دادن یکی از رزمندگان، می‌گویند: «جملات اذان و اقامه از جان او بر می‌خیزد و با تمام اعتقاد اذان می‌گوید» (شفیعی، ۱۳۸۳ ص ۱۲۲).

شهدای والا مقام با همان نگاه الهی و آرمانی و فراتر از مسائل شخصی، دغدغه‌های خود را در قالب «وصیت‌نامه» ابراز کرده‌اند تا از این طریق کمکی به ترویج فرهنگ و ارزش‌های اسلامی و پیشرفت هرچه بهتر نظام اسلامی کرده باشند. از این روست که امام راحل (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله) ما را دعوت به مطالعه و تفکر در این وصیت‌نامه‌ها فرموده‌اند. شایان ذکر است که، در طول دفاع مقدس، روحانیت معظم نیز در تداوم حرکت علمای بزرگ شیعه که در طول تاریخ در پاسداری از کیان اسلام ناب محمدی (ص) پیش‌تاز بوده، در هشت دفاع مقدس نیز نقش خود را ایفا نمود، بطوری که بر اساس آمارهای موجود بیشترین شهدا را به نسبت جمعیت خود تقدیم اسلام نموده است (مصاحبه حجت الاسلام ذوالنور، دبیر ستاد یاوره شهدای روحانی کشور، ۱۳۸۹). در این مقاله با مراجعه مستقیم به متن وصیت‌نامه شهدای روحانی استان مرکزی در دفاع مقدس، به تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های در دسترس پرداخته شد تا راهم توصیه‌های آنان بر اساس سئوالات تحقیق و با عنایت به مبانی ارزش‌شناسی اسلامی و همچنین در نظر گرفتن اهداف، مبانی، اصول و روش‌های تربیت اسلامی که از سوی اندیشمندان اسلامی از آیات قرآن و احادیث و روایات و سیره پیامبر اسلام (ص) و امامان معصوم (ع) استخراج شده، شناسایی و به عنوان دلالت‌های صریح یا ضمنی تربیتی در اختیار علاقه‌مندان، بویژه طلاب گرامی و نسل جدید قرار گیرد.

با توجه به توضیحات فوق و مراجعه به پیشینه تحقیقات مشابه، مشخص گردید که، اولاً اکثر کتب، مجلات و تحقیقات منتشره بصورت عمیق به تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌ها نپرداخته‌اند، ثانیاً مقالات منتشره با روش تحلیل محتوا، شامل جامعه مورد نظر در این تحقیق، یعنی «شهدای روحانی استان مرکزی» نمی‌شود، ثالثاً برخی از محورها و سئوالات مود توجه در مقاله حاضر قبلاً مورد بررسی قرار نگرفته‌اند و اهداف و محورهای تحقیق حاضر، جدید محسوب می‌گردند. بنابراین با عنایت به الگو بودن شهدای گرانقدر و دستاوردهای ارزشمندی که بانوع تفکر و عمل در دفاع مقدس نصیب این کشور اسلامی شده، ضرورت داشت تا توصیه‌های آنان استخراج، دسته‌بندی و به نسل جدید، علی‌الخصوص طلاب علوم دینی که مشتاقانه جویای این موضوعات هستند، ارائه شده و این‌خلاء برطرف گردد. شهادت نشانه‌های یک جامعه است چرا که شهدای عزیز با آگاهی و بینش عمیق و احساس مسئولیت در قبال رشد و بالندگی جامعه و رسیدن انسانها به حیات طیبه و مبارزه با ظلم و تجاوز، هجرت می‌کنند و با جهاد خود به استقبال شهادت می‌روند تا به بشریت روشنی بخشند و به تعبیر شهید مطهری «شمع محفل بشریت شوند. همه گروه‌های خدمتگزار دیگر مدیون شهدا هستند، ولی شهدا مدیون آنها نیستند، یا کمتر مدیون آنها هستند... مثل شهید مثل شمع است که خدمت از نوع سوخته شدن و فانی شدن و پرتوافکنند است، تا دیگران در این پرتو که به بهائینستی اوتام شده بنشینند و آسایش بیابند. آری شهدا شمع محفل بشریت‌اند. (مطهری، ۱۳۸۶، ص ۶۶) حجت الاسلام علی سعیدی در این رابطه می‌گوید: «رسالت ما انتقال ارزش‌های دفاع مقدس به نسل‌های بعدی است. مهم‌ترین ویژگی یک روحانی، اسوه و الگو بودن اوست. در گفتار، در رفتار، در عملکرد... ایشان با اشاره به برخی شهدای روحانی مانند شهید میثمی، می‌گویند: «آنان علاوه بر الگو بودن، برجستگی‌های فوق‌العاده‌ای دارند» (پیام انقلاب، ویژه‌نامه شهید میثمی، ۱۳۹۰، ص ۸).

ادبیات تحقیق و تبیین مفاهیم و مبانی نظری

الف) مبانی فلسفی ارزش‌شناسی:

این مبانی به بحث درباره نظریه ارزش‌ها می‌پردازد و در صدد است تا آنچه را که اخلاقاً خیر و صحیح است توصیه نماید. اخلاق و زیبایی‌شناسی بخش‌های ارزش‌شناسی را تشکیل می‌دهند. اخلاق ارزش‌های معنوی و منش را به روش فلسفی مورد مطالعه قرار می‌دهد. در حالی که متافیزیک شامل تلاش‌هایی برای مطالعه ماهیت واقعیت نهانی است، ارزش‌شناسی به بررسی دستورالعمل‌های مربوط به فعل اخلاقی و زیبایی می‌پردازد. . . (گتک، ترجمه نقیب زاده، ۱۴۰۱)

اسلام یکی از ادیان الهی است. این دین مکتب فلسفی، تربیتی یا سیاسی و اجتماعی محض نیست. بلکه مجموعه شناخت‌ها، اوامر و نواهی است که تمام ابعاد زندگی فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی را شامل می‌شود. اسلام نیامده که فلسفه، سیاست، اقتصاد یا تربیت بگوید ولی از خلال آموزه‌ها و دستورات آن می‌توان اندیشه‌های فلسفی، اقتصادی و تربیتی استخراج کرد. از آنجاکه مبانی فلسفی شامل هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، شناخت‌شناسی و ارزش‌شناسی است. این موارد در اسلام جستجو می‌شود (محمود نظری و سایرین، ۱۳۸۹)

ارزش ها در فلسفه اسلامی در بخش فلسفه عملی و بیشتر در قالب موضوعات مربوط به اخلاق مورد بررسی قرار گرفته اند. برای تحلیل دقیق و فلسفی این موضوع باید به چند نکته توجه کنیم:

۱. اموری که به خیر یا شر نسبت داده می‌شوند یعنی دارای ارزش مثبت یا منفی تلقی می‌شوند از یک نظر به دو دسته تقسیم می‌شوند:

اموری که خیر یا شر بودن آنها معلول چیز دیگری نیست.

اموری که خیر یا شر بودن آنها معلول چیز دیگری است.

۲. همه امیال و رغبت‌های فطری از حب ذات ناشی می‌شوند و هر موجود ذی شعور چون خودش را دوست دارد بقا و رشد و کمال خودش را هم دوست دارد.

۳. هر گاه به کمال رسیدن موجودی مشروط به شرایط عدمی باشد می‌توان آن امر را با وجود داشتن مفهوم عدمی برای آن موجود خیر محسوب داشت و برعکس هرگاه نقص موجودی معلول وجود عواملی باشد که مزاحم کمال است با وجود داشتن مفهوم وجودی برای او شر محسوب می‌شود

۴. در موجوداتی که دارای ابعاد مختلف وجودی و یا قوای متعدد هستند ممکن است تزاممی بین کمالات مربوط به آن ابعاد و قوا یا وسایل حصول آنها پدید بیاید در این صورت کمال هر بعد یا قوه ای نسبت به خودش خیر است و از آن جهت که به کمال بعد یا قوه دیگری مزاحمت ایجاد می‌کند برای آن بعد یا قوه شر خواهد بود.

تاثیر ارزش شناسی اسلام: در تربیت برای اینکه رفتارها ارزشمند و دارای اعتبار اخلاقی باشد. باستناد نظریه ارزشی اسلام که پیشتر به آن اشاره کردیم موارد زیر را باید طی کند:

۱. رفتار باید مطلوبیت داشته باشد

۲. ارزش‌ها در ارزش شناسی اسلام دارای مبانی ثابت و مطلق هستند. ارزش‌های مثبت جنبه وجودی و ارزش‌های منفی جنبه عدمی دارند. انسان می‌تواند اعمال و رفتار خود را منطبق بر این ارزش‌های متعالی از حالت یک رفتار عادی به صورت عبادت الهی در بیاورد. انگیزه اصلی رفتار او در این فرایند حب ذات و کمال طلبی است و تمام نیازهای او از این انگیزه بنیادی سر چشمه می‌گیرند. (عیسی ابراهیم زاده، ۱۳۸۹ به نقل از مصباح یزدی).

ب) مبانی ناظر بر مفهوم تربیت

تعریف تربیت

واژه تربیت در زبان عربی از «ربو» و یا «ربب» گرفته شده و معنا و کاربردهای گوناگون دارد. فزونی دادن، پرورش دادن، اصلاح، تدبیر، سرپرستی حضانت، ایجاد چیزی و سوق دادن شخص به سوی کمال و تهذیب نمودن است. نتیجه اینکه واژه تربیت در فارسی و عربی کاربردی گسترده دارد و رشد دادن و پروردن همه جنبه‌های مادی و معنوی انسان از پروردن عضله تا ایجاد کمالات معنوی را شامل می‌شود. پیداست آنچه بیان شد معنای لغوی و کاربرد عرفی واژه تربیت است و این بستری است تا بتوان معنای جامع و کاملی از تربیت بیان کرد.

تربیت به معنای عمل تربیتی را با نگاه تحلیلی و توصیفی‌اینگونه تعریف می‌کنیم: «تربیت فرایند تعامل میان عوامل تربیت و متریبان است که از روی آگاهی و اختیار به صورت پیوسته نظاممند و هدفدار در جهت تغییرات تدریجی و فراهم آوردن زمین‌های رشد و شکوفایی تمامی استعدادهای توانایی‌ها قابلیت‌های انسان در همه ساعت‌های وجودی او جریان دارد و هدف از آن دستیابی به کمال و سعادت مطلوب در دنیا و آخرت است (محمد بهشتی، ۱۴۰۱، نقل از سند تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت).

تعریف دیگر: «شناخت خدا به عنوان رب یگانه انسان و جهان و برگزیدن او به عنوان رب خویش و تن دادن به ربوبیت او و تن زدن از ربوبیت غیر». (خسرو باقری، ۱۳۹۸).

تربیت آدمی قائم به شناخت صحیح، انتخاب، عمل و مسئولیت اجتماعی است که تطهیر و تزکیه هم همراه آن است که هم به سوی خدا و پیامبر (به اصطلاح رایج مری) است و هم معطوف به خود انسان (متربی) می‌باشد (همان).

ساحت‌ها یا حیطه‌های تربیت عبارتند از: الف) ارتباط با خود ب) ارتباط با خدا ج) ارتباط با هموعان و جامعه د) ارتباط با طبیعت (تسخیری و برای بهبود شرایط)

اهداف تربیتی: مهمترین واژه‌هایی که در قرآن نشان دهنده وضعیت‌های نهایی یا اهداف است به شرح زیر است: رشد، طهارت، حیات طیبه، هدایت، عبادت، تقوا، قرب، رضوان، اقامه قسط، فلاح، تفکر و تعقل، استقلال و عزت جامعه اسلامی، تعاون، تزکیه و تهذیب و صحت قوت و نظافت.

برخی از مفاهیم در دسته‌بندی اهداف به عنوان «اهداف غایی و نهایی» و برخی دیگر در دسته بندی «اهداف واسطی یا تفصیلی» قرار می‌گیرند. بر این اساس مفاهیمی مانند: هدایت و رشد، طهارت و حیات طیبه، تقوا، قرب و رضوان الهی، عبادت و عبودیت به عنوان اهداف نهایی به شمار می‌آیند که البته بر اساس اجماع نظر بسیاری از صاحب نظران تعلیم و تربیت اسلامی هدف اصلی و غایی در تربیت اسلامی «قرب الهی» می‌باشد. بنابراین سایر اهداف مذکور بایستی در طول این هدف غایی قرار گیرند. ناگفته نماند برخی عبودیت را نیز بعنوان هدف غایی در کنار رسیدن قرب الهی قرار داده اند.

مبانی، اصول و ارزشهای تربیتی: خسرو باقری دسته‌بندی را از مبانی، اصول و روش‌های تربیت ارائه داده است که بر اساس آن مبانی عبارتند: از تاثیر ظاهر بر باطن، تاثیر باطن بر ظاهر، ظهور تدریجی شاکله، تاثیر شرایط بر انسان، مقاومت و تاثیرگذاری بر شرایط، جذبۀ حسن و احسان، تطور و وسع آدمی، کرامت، اندیشه ورزی، آشنایی یا بیگانگی با خدا، ضعف، دل‌بستگی آزمندی و شتاب. ایشان در ذیل هر مبنا یک یا چند اصل تربیتی را قرار داده است. بر این اساس اصول تربیتی عبارتند: از تغییر ظاهر، تحول باطن، مداومت و محافظت بر عمل، اصلاح شرایط مسئولیت، آراستگی، فضل، عدل، عزت، تعقل، تذکر، مسامحت، ابراز یا منع محبت و سبقت.

در ادامه ذیل هر اصل تربیتی چند روش تربیتی پیشنهاد گردیده که عبارتند از: تلقین به نفس، تحمیل به نفس، دعوت به ایمان، فریضه سازی، اسوه سازی، مواجهه با نتایج اعمال، تحریک ایمان، ابتلاء، آراستن ظاهر، تزیین کلام، توبه، عفو، تیشیر، مبالغه در پاداش، تکلیف به قدر وسع، انذار، مجازات به قدر خطا، ابراز توانایی‌ها، تغافل، تزکیه تعلیم حکمت، موعظه حسنه، یادآوری نعمت‌ها، عبرت آموزی، مرحله نمودن تکالیف، تجدید نظر در تکالیف، بیان مهر و قهر، عطا و حرمان و تکلیف در غایت وسع (خسرو باقری، ۱۳۹۸) امام خمینی (ره) در باره اهمیت ارزشهای معنوی و تربیت می‌گویند: «ارزشهای معنوی ارزشهای همیشگی هستند». «تمام کتیب آسمانی که بر انبیاء نازل شده است، برای این بوده است که این موجودی که اگر سر خود باشد خطرناکترین موجودات عالم است، تحت تربیت و تعلیم الهی واقع بشود و بهترین موجودات و افضل تمام خلایق شود». (کلمات قصار، صص ۶۹ و ۱۸۳).

ج) مبانی ناظر بر مفهوم وصیت نامه

رسول گرامی اسلام (ص) وصایا و سفارشهای زیادی خطاب به مسلمانان فرموده اند که از جمله آنها می‌توان به خطبه غدیر در آخرین حج آن حضرت اشاره نمود و همچنین درخواست آوردن قلم و لوح برای نوشتن وصایا در آخرین روزهای حیات مبارک پیامبر (ص) دلیلی مبنایی بر اهمیت وصیت می‌باشد که البته باکمال تاسف به این امر پیامبر (ص) بی توجهی شد (حسنی، ۱۳۸۷ صص ۱۳۱ و ۱۳۲ نقل به مضمون).

علی (ع) نیز وصایایی در نامه های ۲۴ و ۴۷ نهج البلاغه در ابعاد، سیاسی، اخلاقی، اقتصادی و شخصی داشته اند. آن حضرت به تاریخ بیستم جمادی الاول سال ۳۷ هجری وصایایی داشته اند و فرزندشان حضرت امام حسن (ع) را وصی قرار داده اند. همچنین در رمضان سال چهارم هجری آن هنگام که در بستر و در آستانه شهادت بودند خطاب به حسین (ع) وصایایی درباره ترس از خدا، پرهیز از دنیا پرستی، تقوا و نظم در امور، توجه به ایتم، قرآن، نماز، . . فرمودند (نهج البلاغه، ترجمه دشتی ۱۳۷۹، صص ۵۰۳ و ۵۵۹) بر مسلمان لازم است، اگر حق الله یا حق الناس بر عهده دارد وصیت کند تا ادا شود. رسول خدا (ص) فرمود: سزاوار نیست مسلمان شب بیارامد، مگر اینکه وصیت نامه اش زیر سرش باشد و نیز فرمود: کسی که بی وصیت از دنیا برود به مرگ جاهلی از دنیا رفته است (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۴۸۷).

اهمیت وصیت نامه شهداء:

شهید منطبق و ویژه ای دارد. منطق شهید را با منطق افراد معمولی نمی‌شود سنجید. شهید را نمی‌شود در منطق افراد معمولی گنجاند منطق او بالاتر است، منطقی است آمیخته با منطق عشق از یک طرف و منطق اصلاح و مصلح از طرف دیگر (مطهری، ۱۳۸۶ ص ۸۵). این که هاله ای از قدس دور کلمه «شهید» را گرفته است و این کلمه در میان همه کلمات عظیم و فخیم و مقدس، وضع دیگری دارد برای همین جهت است. اگر بگوییم قهرمان، ما فوق قهرمان است. بگوییم مصلح، ما فوق مصلح است هر چه بخواهیم بگوییم ما فوق اینهاست (همان، ص ۸۷). شهید مطهری، ساختن تسبیح از تربت حمزه سیدالشهداء (ع) توسط حضرت زهرا (س) را نشانگر محترم بودن قبر شهید و قداست شهادت می‌داند (همان، ص ۱۰۲).

در ارزش و اهمیت وصیت نامه های شهدا همین بس که امام راحل (ره) فرمودند: «این وصیتنامه هایی که این عزیزان می‌نویسند مطالعه کنید، پنجاه سال عبادت کرده اید و خدا قبول کند، یک روز هم یکی از این وصیتنامه‌ها را بگیرید و مطالعه کنید و تفکر کنید» (صحیفه نور، ج ۱۴ ص ۴۹۱).

در توضیح مطالب فوق اشاره، مقام معظم رهبری (مدظله العالی) می‌فرمایند: «اینکه شما دیدید امام فرمودند: وصیتنامه های این جوانان را بخوانید. من حدسم این است (البته در این مورد چیزی از امام نشنیدم) که این یک توصیه ی خشک و خالی نبود. امام آن وصیت نامه‌ها را خوانده بودند و آن گلوله ی آتشین در قلب مبارکشان اثر گذاشته بود و می‌خواست دیگران هم از آن بی بهره نمانند. کما این که خود من در طول سالهای جنگ و بعد از آن تا امروز به حمدالله با این وصیت نامه‌ها تا حدودی انس داشته ام و دارم و دیده ام برخی از این وصیتنامه‌ها چطور حاکی از همان روح عرفان است. راهی را که یک سالک در طول سی سال، چهل سال طی می‌کند، ریاضت می‌کشد، عبادت می‌کند حضور پیدا می‌کند، از اساتید فرا می‌گیرد، چقدر گریه ها، چقدر تضرعها، چه قدر کارهای بزرگ. این راه طولانی را یک جوان در ظرف ده روز، پانزده روز، بیست روز در جبهه پیدا کرده و طی کرده است. یعنی از آن لحظه ای که این جوان با هر انگیزه ای طبعاً با انگیزه ای دینی همراه با آن حماسه های جوانی به جبهه رفته و این حالت به تدریج در جبهه به یک حالت عزم بر فداکاری و گذشت مطلق از همه هستی خود تبدیل شده و او خاطرات یا وصیتنامه ی خود را نوشته است تا لحظه ی شهادت، این حالت همین طور لحظه به لحظه پر شور تر و این قرب نزدیک تر و این سیر سریع تر شده است تا آن روز های آخر و ساعات آخر، اگر چیزی از او مانده است مثل یک گلوله ی آتشین در دل انسان اثر می‌گذارد. این جوانانی که خاطرات نوشتند و شهید شدند انسان در نوشته هایشان چنین خصوصیتی را خیلی به وضوح مشاهده می‌کند. این رشحه ای از همان روح حسینی است» (پنجاه سال عبادت، ۱۳۹۰، ص ۱۱)

بدیهی است وصایای حضرات معصومین (ع) در درجه اول و علمای بزرگ از جمله امام خمینی (ره) و شهدای اسلام در درجه بعد، چه از نظر کمی و چه از نظر کیفی و محتوایی با وصایای افراد معمولی و وصیت نامه های صرفاً شخصی، متفاوت است. و به همین دلیل توجه عموم مردم به آنها ضروری است.

نقش روحانیت در دفاع مقدس

امام راحل (ره) درباره شهدای روحانی می‌فرمایند: «سلام بر حماسه سازان همیشه جاوید روحانیت که رساله علمیه و عملیه خود را به دم شهادت و مرکب خون نوشتند» (کلمات قصار، ۱۳۸۵، ص ۱۸۹).

مقام معظم رهبری نیز می‌فرمایند: شهدای روحانیت سند همیشه زنده حضور قاطع در صحنه های پیکار حق علیه علیه بوده اند. (تپش فلق، ۱۳۸۴، مقدمه).

در طول دفاع مقدس پیر و جوان این مملکت از هر قشری رهسپار جبهه های حق علیه باطل شدند و اکثر آنان هم که توفیق حضور نداشتند، بویژه زنان غیرتمند از هر گونه کمک و پشتیبانی دریغ نورزیدند. روحانیت معظم نیز در تداوم حرکت علمای بزرگ شیعه که در طول تاریخ در پاسداری از کیان اسلام ناب محمدی (ص) پیشتاز بوده، در طول دفاع مقدس نیز نقش خود را ایفا نمود، بطوری که بر اساس آمارهای موجود، با تقدیم ۴۳۶۳ شهید بیشترین شهدا را به نسبت جمعیت خود تقدیم اسلام نموده است و طبق برخی آمار نزدیک به چهل مجتهد و قریب الاجتهاد در دفاع مقدس به شهادت رسیده اند. (ذوالنور، ۱۳۹۴)

روحانیت در استان مرکزی نیز تلاش داشته‌اند که در طول انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، هم در قول و هم در عمل، در پشتیبانی کامل از حضرت امام (ره) و اجرای رهنمودهای ایشان پیشگام و یار و همراه مردم باشند. این قشر پیشتاز، در این مسیر مقدس، ۹۹ شهید و صدها جانباز تقدیم اسلام نمودند که می‌توان به نام شهدای شاخصی مانند: شهید فضل‌الله محلاتی نماینده امام در سپاه اشاره کرد.

پیشینه تحقیق

جمع آوری و تدوین وصایای شهدای دانش آموز عضو اتحادیه انجمن اسلامی دانش آموزان کشور توسط موسسه درجه در سال ۱۳۸۹ در قالب ۱۳ موضوع اصلی مانند: جبهه و جهاد، ارتباط با خدا و معصومین (ع)، ولایت و رهبری و... که هریک از موضوعات چند عنوان فرعی را نیز دربردارند. البته اقدام تحلیلی در این کتابچه صورت نگرفته است.

- جمع آوری و تدوین وصایای شهدای شهرستان همدان توسط محسن صفی کار در سال ۱۳۸۹ در دو جلد (۱۵۰۰ صفحه) و در قالب ۱۹ موضوع مانند: الهی نامه، انقلاب و اسلام، ولایت و رهبری، دشمن شناسی و... که در نوع خود اقدام خوبی است لکن خالی از تجزیه و تحلیل و جمع بندی محتوایی است.
- تحلیل محتوای وصایای شهدای روحانی استان کرمان در قالب پایان نامه دانشجویی معصومه رستمی با تکیه بر چهار مفهوم ارزشی.
- گردآوری وصایا و دلنوشته های ادبی پنجاه شهید از نقاط و اقشار مختلف کشور تحت عنوان پنجاه سال عبادت توسط گروه فرهنگی شهید ابراهیم هادی که اگرچه تحلیل و بررسی خاصی را همراه نداشته، لکن با استقبال خوبی مواجه و به چاپ چهارم رسیده است.

کتاب «شهدای شاخص روحانی» اصفهان در دو جلد توسط علی عابدی و به سفارش کنگره شهدای روحانی استان اصفهان در سال ۱۳۹۰ حاوی زندگینامه و گزیده ای از وصیت نامه شهدا به چاپ رسیده است.

- موسوی رکعتی و گل سفیدی (۱۳۸۹) در تحقیق خود اقدام به تحلیل محتوای ۷۵۷ وصیت نامه شهید از ۱۷ استان کشور نموده و اینطور نتیجه گیری کرده اند که: بطور کلی شهیدان والا مقام، بیش از هر چیز درباره زمینه سازی برای ظهور حضرت مهدی سفارش کردند. مهمترین دغدغه و پیام آنها پیروی و پشتیبانی از ولایت فقیه، فاصله نگرستن از روحانیت معظم، عمل به دستورات دین مبین اسلام و دفاع از آن و صیانت از انقلاب اسلامی و دستاوردهای بوده است.
- باعنایت به محتوا و جمع بندی تحقیقات فوق الاشاره، اینطور نتیجه گیری می‌شود که وصیت نامه شهدای گرانقدر هشت سال دفاع مقدس، از جمله شهدای روحانی، بیشتر مشتمل بر تاکید هایی با محوریت: معنویت، خداپاوری، تبعیت از قرآن و سنت و سیره معصومین علیهم السلام، حفظ انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن، ولایت فقیه، جهاد و شهادت، تداوم راه شهدا، وعده اجر الهی به خانواده های خود، اخلاق و رفتار اسلامی، کار، تلاش و سازندگی و تعهد می‌باشد. این رویکرد نشانگر تاثیر پذیری شهدا از مبانی و اصول تربیتی و ارزش شناسانه دینی بویژه مکتب تشییع می‌باشد.

روش تحقیق

روش مورد نظر در این تحقیق، تحلیل محتوا است که در گروه پژوهشهای توصیفی، کیفی جای دارد. با توجه به هدف (سئوالات) تحقیق و با مینا قرار دادن مفاهیم ارزش شناسی اسلامی و تعریف تربیت اسلامی، انتخاب شده است. در این تحقیق با مراجعه مستقیم به متن وصیت نامه‌ها داده های مورد نظر بر اساس سئوالات تحقیق استخراج و پس از بررسی و مقایسه، نسبت به سازماندهی، مرتبط کردن مفاهیم و کد گذاری آنها اقدام شده است. به منظور دستیابی دقیق تر به ابعاد هر یک از مفاهیم و امکان تبیین بهتر و دوری از نگاه کمی و عددی به مفاهیم ارزشی و اخلاقی و دلالت‌های تربیتی، اولاً بجای گزینش کلمات و واژه ها، به جملات و گزاره‌ها توجه شده، ثانیاً تلاش گردید در رابطه با هریک از مولفه های مورد نظر، تمامی جملاتی که در برگزیده معانی نزدیک به هم و معطوف به هر مولفه اصلی است تا حد اشباع در روند تحقیق ثبت گردد.

محیط تحقیق

محیط مورد نظر شامل ۹۹ شهید گرانقدر روحانی استان مرکزی می‌باشد که با مراجعه مستقیم به وصیت نامه های موجود و در دسترس از این عزیزان، تعداد ۳۵ وصیت نامه از شهدای شهرستانهای مختلف استان، بعنوان نمونه انتخاب و با مطالعه دقیق و بررسی جملات، عبارات و دقت در مفاهیم، براساس سؤالات مورد نظر در این تحقیق، نسبت به کدگذاری آنها اقدام و سپس دسته بندی و جمع بندی گردیده اند.

سؤال کلی:

در وصیت نامه های شهدای روحانی و طلبه استان مرکزی چه توصیه هایی در باره «مقوله های ارزشی و تربیتی» شده است؟

سؤالات جزئی:

- ۱- در وصیت نامه های شهدای روحانی استان مرکزی چه توصیه هایی در باره «خدا، قرآن، و معنویت» شده است؟
- ۲- در وصیت نامه های شهدای روحانی استان مرکزی چه توصیه هایی در باره «پیامبر اسلام (ص)، ائمه (ع) و اهل بیت (س)» شده است؟
- ۳- در وصیت نامه های شهدای روحانی استان مرکزی چه توصیه هایی در باره «امام خمینی (ره) و ولایت فقیه» شده است؟
- ۴- در وصیت نامه های شهدای روحانی استان مرکزی چه توصیه هایی در باره «شهادت، شهید و ایثار» شده است؟
- ۵- در وصیت نامه های شهدای روحانی استان مرکزی چه توصیه هایی در باره «جهاد، دفاع مقدس و رزمندگان اسلام» شده است؟
- ۶- در وصیت نامه های شهدای روحانی استان مرکزی چه توصیه هایی در باره «انقلاب و نظام اسلامی و خدمت به مردم» شده است؟
- ۷- در وصیت نامه های شهدای روحانی استان مرکزی چه توصیه هایی در باره «دشمن شناسی، دشمن ستیزی و دفاع از مستضعفان و جهان» شده است؟
- ۸- در وصیت نامه های شهدای روحانی استان مرکزی چه توصیه هایی در باره «روحانیت و حوزه های علمیه» شده و «انتظارات شهدا از طلاب علوم دینی» چه بوده است؟
- ۹- شهدای روحانی استان مرکزی در وصیت نامه های خود چه توصیه هایی به «خانواده هایشان» داشته اند؟
- ۱۰- در وصیت نامه های شهدای روحانی استان مرکزی چه توصیه هایی در باره «دنیا و آخرت» شده است؟
- ۱۱- «دعاها و آرزوهای» شهدای روحانی استان مرکزی در متن وصیت نامه ها چه بوده است.

تبیین و تحلیل یافته های تحقیق

برای رسیدن به تجزیه و تحلیل کمی و کیفی مناسب، ابتدا از شاخص های آمار توصیفی همچون جدول، فراوانی، درصد فراوانی، و نمودار نیز استفاده شده و سپس با دقت و تعمق در مفاهیم نسبت به تحلیل و تبیین این متون فاخر اقدام شده است. لذا در ادامه براساس اهداف و سوالات پژوهش، به ارائه یافته ها و نتایج بدست آمده، از وصایای شهدای روحانی استان مرکزی در دوران دفاع مقدس پرداخته می‌شود.

جدول شماره ۱: مفاهیم و توصیه ها درباره خدا، قرآن، معنویت و مسائل عبادی

ردیف	مقوله ها و موضوعات جزئی	فراوانی	درصد
۱	شهادت به وحدانیت خداوند و شکر نعمت های الهی	۲۷	۹/۳۱
۲	مناجات و ذکر خدا و عواقب رویگردانی از یاد خدا	۲۰	۶/۸۹
۳	جهاد و شهادت با توفیق الهی است و برای اجرای امر الهی (اجرش هم با خداست)	۳۹	۱۳/۴۴
۴	سپاس خدا بخاطر حضور در جبهه	۹	۳/۱۰
۵	دعوت به عشق به خدا، استمداد از خدا و توکل به خدا و عمل خالص برای خدا	۲۹	۱۰
۶	همه چیز از خداست و بازگشت همه به سوی اوست	۱۷	۵/۸۶
۷	خدا باوری و خداگرایی و توجه به خلیفه الهی انسان و کسب رضایت خدا	۱۳	۴/۴۸
۸	تاکید بر کسب معارف هدایتگر قرآنی و انس با قرآن - قرائت قرآن در مجلس ترجمیم	۱۷	۵/۸۶

جدول شماره ۳: مفاهیم و توصیه‌ها درباره امام خمینی (ره) و ولایت فقیه

ردیف	مقوله‌ها و موضوعات جزئی	فراوانی	درصد
۱	حمایت و یاری امام و اطاعت از فرامین ایشان	۵۷	۴۳/۵۱
۲	قدر امام رابدانید و کلام وی را ملاک تشخیص جریان حق قرار دهید	۲۲	۱۶/۷۹
۳	توصیه به محبت داشتن به امام و دعا برای ایشان	۱۶	۱۲/۲۱
۴	لیبیک به امام لیبیک به امام حسین (ع) است و عدم حمایت از امام و ناراضی کردن او مخالفت با امام حسین است و موجب عذاب الهی	۱۳	۹/۹۲
۵	خط ولایت فقیه خط اسلام اصیل و زمینه ساز و لازمه انتظار ظهور امام زمان (عج)	۸	۶/۱۰
۶	برائت از دشمنان امام و دوستی با یاران امام	۶	۴/۵۸
۷	امرامام خمینی امر رسول خدا و امام زمان است	۲	۱/۵۲
۸	تلاش برای حفظ ولایت فقیه	۴	۳/۰۵
۹	گریه برای مظلومیت امام	۱	۰/۷۶
۱۰	استناد به قرآن در باره اطاعت از ولی فقیه	۲	۱/۵۲
	جمع فراوانی	۱۳۱	۰/۱۰۰

بالاترین تاکید مربوط به مولفه فرعی اول، یعنی: «حمایت و یاری امام و اطاعت از فرامین ایشان» و ۲۲ مورد مولفه فرعی دوم، یعنی: «قدر امام رابدانید و کلام وی را ملاک تشخیص جریان حق قرار دهید»، می‌باشد. بر اساس اصل الگو پذیری و معرفی اسوه‌های تربیتی، شهدای دفاع مقدس و ولایت فقیه را تداوم بخش راه پیامبر (ص) و امامان شیعه می‌دانند و ضمن اطاعت از اوامر ولی فیه زمان، او را اسوه و الگوی تربیتی و اخلاقی خود می‌دانستند.

جدول شماره ۴: مفاهیم و توصیه‌ها درباره شهادت، شهید و ایثار

ردیف	مقوله‌ها و موضوعات جزئی	فراوانی	درصد
۱	تاکید بر انتخاب آگاهانه این راه مقدس	۶	۳/۱۴
۲	ارزوی شهادت در راه اسلام و غبطه به حال شهدا	۴۶	۲۴/۰۸
۳	شهادت آبیاری درخت اسلام و موجب پایداری آن	۵	۲/۶۱
۴	شهادت حیات جاودانه و رسیدن به معبود—مرگ در سترمایه خسران	۱۷	۸/۹۰
۵	شهادت شیوه اولیای خدا و ثمره اخلاص و توفیق الهی	۱۰	۵/۲۳
۶	شهادت نعمت خداست و قابل سپاس‌گزاری—اجر شهید با خداست	۱۰	۵/۲۳
۷	راه و کار شهدا حسینی است و احدی الحسینین است و پیروزی حقیقی	۶	۳/۱۴
۸	ضرورت تداوم راه شهدا و عمل به وصایای شهدا	۲۲	۱۱/۵۱
۹	الگو قرار دادن شهدای شاخص (مانند شهید فهمیده)	۲	۱/۰۴
۱۰	زیارت قبور شهدا و تبرک جستن	۳	۱/۵۷
۱۱	شهدا ستارگان آسمان ولایت و روشنی بخش جامعه	۲	۱/۰۴
۱۲	استناد به آیات قرآن در مورد شهید و شهادت و ایثار	۱۷	۸/۹۰
۱۳	تکریم شهداء بویژه شهدای گمنام و شهدای کردستان و هفتاد و دو تن ایران (توسط شهدا)	۳۲	۱۶/۷۵
۱۴	ضرورت آمادگی برای ایثار و شهادت	۳	۱/۵۷
۱۵	دوخواست تدفین در قطعه شهدا و آرزوی محشور شدن با شهدا دفاع مقدس	۷	۳/۶۶
۱۶	عدم دلبستگی شهدا به دنیا و سبکبار بودن	۳	۱/۵۷
	جمع فراوانی	۱۹۱	۰/۱۰۰

«آرزوی شهادت در راه اسلام و غبطه به حال شهدا» و «تکریم شهداء بویژه شهدای گمنام و شهدای کردستان و هفتاد و دو تن ایران (توسط شهدا)» از فراوانی بیشتری برخوردار است. وصول به قرب و رضوان الهی بعنوان هدف غایی تربیت در اسلام مورد توجه خاص

شهداء بوده و عارفانه و آگاهانه در این مسیر حرکت کرده‌اند. ضمناً شهدا و وابستگان اصلی آنان را بعنوان انسانهای با تقوا، مخلص و صبور در بندگی خدا معرفی و نسبت به تکریم آنان و الگو قرار دادن آنان سفارش اکید نموده‌اند.

جدول شماره ۵: مفاهیم و توصیه‌ها درباره جهاد، جبهه‌های دفاع مقدس، رزمندگان اسلام

ردیف	مقوله‌ها و موضوعات جزئی	فراوانی	درصد
۱	رفتن به جبهه انجام تکلیف الهی است و مسیر قرب الی الله	۸	۶/۲۹
۲	شرکت در جهاد نعمت و توفیق‌بخش است و جای شکر دارد	۵	۳/۹۳
۳	تأکید بر حضور در جبهه‌ها و کمک به جبهه‌ها	۳۲	۲۵/۱۹
۴	استناد به قرآن و نهج البلاغه در باره جهاد	۷	۵/۵۱
۵	جبهه محل تقابل حق و باطل و نبرد با یزید زمان	۲۳	۱۸/۱۱
۶	تشبیه جنگ به عاشورا و پیروزی حقیقی آن	۲	۱/۵۷
۷	تکریم رزمندگان اسلام و ایثارگران (جانبازان، اسیران و...)	۲۲	۱۷/۳۲
۸	رزمندگان، شیران روز و زاهدان شب و یاوران مهدی (عج)	۷	۵/۵۱
۹	سرزنش افراد بی تفاوت در قبال دفاع مقدس	۸	۶/۲۹
۱۰	جبهه دانشگاه بزرگ و محل امتحان الهی	۳	۲/۳۶
۱۱	حضور در جبهه برای روسفیدی در برابر معصومین (ع) و نورانیت دل	۶	۴/۷۲
۱۲	ایستادگی در دفاع مقدس یعنی حفظ عزت و شرف	۴	۳/۱۴
	جمع فراوانی	۱۲۷	۰/۱۰۰

مولفه‌های ارزشی و تربیتی مانند: «تأکید بر حضور در جبهه‌ها و کمک به جبهه‌ها» و «۲۳ مورد مولفه پنجم، یعنی «جبهه محل تقابل حق و باطل و نبرد با یزید زمان» بصورت خاص مد نظر بوده است.

جدول شماره ۶: مفاهیم و توصیه‌ها درباره انقلاب و نظام اسلامی، خدمت به مردم

ردیف	مقوله‌ها و موضوعات جزئی	فراوانی	درصد
۱	خدمت به انقلاب اسلامی با جان و مال و درخواست دعا برای پیشرفت انقلاب	۲۱	۱۸/۹۱
۲	مظلومیت و حقانیت انقلاب و اسلام	۳	۲/۷۰
۳	استقامت و پایداری و تحمل سختی‌ها در راه انقلاب	۶	۵/۴۰
۴	خدمت به مردم انقلابی ایران و جلب رضایت آنان	۶	۵/۴۰
۵	امام زمان (عج) صاحب اصلی انقلاب و انقلاب زمینه ساز ظهور و قیام مهدی و نابود کننده طاغوت	۱۶	۱۴/۴۱
۶	توجه و رسیدگی به محرومان کشور	۷	۶/۳۰
۷	شکر نعمت انقلاب و احساس وظیفه نسبت به پیشبرد آن	۱۰	۹
۸	انقلاب امانت الهی و امانت پیامبر، ائمه و شهدا	۹	۸/۱۰
۹	تقویت نهادهای انقلابی (سپاه، بسیج، جهاد، انجمن‌ها و حزب جمهوری اسلامی)	۶	۵/۴۰
۱۰	درک موقعیت کنونی کشور و حفظ وحدت در جامعه	۶	۵/۴۰
۱۱	ابراز ادب و تواضع نسبت به مخاطبین وصیت‌نامه	۶	۵/۴۰
۱۲	تکریم مردم انقلابی، خداجو و شهید پرور و درود و سلام بر آنان	۵	۴/۵۰
۱۳	نهی از گران فروشی و اجحاف به مردم از سوی کسبه	۴	۳/۶۰
۱۴	حفظ و حراست از استقلال کشور	۳	۲/۷۰
۱۵	تضعیف انقلاب، تضعیف اسلام است	۳	۲/۷۰
۱۶	جمع فراوانی	۱۱۱	۰/۱۰۰

موضوعات ارزشی مانند: «خدمت به انقلاب اسلامی باجان ومال ودرخواست دعا برای پیشرفت انقلاب» و «امام زمان (عج) صاحب اصلی انقلاب و انقلاب زمینه ساز ظهور و قیام مهدی و نابود کننده طاغوت» بیشتر مورد توجه قرار گرفته است.

جدول شماره ۷: مفاهیم و توصیه‌ها درباره دشمن شناسی، دشمن ستیزی و دفاع از مستضعفان

ردیف	مقوله‌ها و موضوعات جزئی	فراوانی	درصد
۱	دشمن شناسی، دشمن ستیزی، استکبارستیزی و رفع فتنه از جهان	۳۵	۴۴/۳۰
۲	هشدار، نفرین و ابراز برائت از دشمنان اسلام و انقلاب و منافقان و بدخواهان داخلی	۱۴	۱۷/۷۲
۳	حمایت از مظلومان و مستضعفان جهان و مقاومت اسلامی	۷	۸/۸۶
۴	نکوهش مرتجعان عرب و طرف داران اسلام آمریکایی و متحجران	۸	۱۰/۱۲
۵	درک موقعیت حساس و عبرت از گذشته و هوشیاری در برابر توطئه های دشمن	۵	۶/۳۲
۶	مبارزه برای نابودی رژیم صهیونیستی و آزادی قدس و جنوب لبنان	۷	۸/۸۶
۷	نفی سلطه شرق و غرب	۳	۳/۷۹
	جمع فراوانی	۷۹	۰/۱۰۰

در جدول شماره ۷ به مولفه فرعی اول، یعنی: «دشمن شناسی، دشمن ستیزی، استکبارستیزی و رفع فتنه از جهان» و مولفه دوم، یعنی: «هشدار، نفرین و ابراز برائت از دشمنان اسلام و انقلاب و منافقان و بدخواهان داخلی» تکیه بیشتری شده است.

جدول شماره ۸: مفاهیم و توصیه‌ها درباره روحانیت و حوزه های علمیه و انتظارات از طلاب علوم دینی

ردیف	مقوله‌ها و موضوعات جزئی	فراوانی	درصد
۱	تکریم مراجع و علمائو نثار درود برایشان	۶	۵/۲۶
۲	ضرورت الگو بودن روحانیت در عمل به اسلام و مسئولیت پذیری و خدمت به انقلاب	۱۳	۱۱/۴۰
۳	جدیدت در تحصیل و تلاش روحانیت در بالا بردن سطح دانش و آگاهی خود و روشنگری در مردم	۲۵	۲۱/۹۲
۴	ضرورت حمایت و یاری روحانیت متعهد از جانب مردم	۷	۶/۱۴
۵	حضور روحانیون در مناطق محروم	۳	۲/۶۳
۶	حوزه سنگر علم تقوا و موجب افتخار	۳	۲/۶۳
۷	کار عاشقانه برای ترویج شریعت اسلام، تقویت ایمان و باور مردم و جلوگیری از انحرافات	۱۰	۸/۷۷
۸	حفظ قداست حوزه و اصلاح آن	۲	۱/۷۵
۹	آشنایی طلاب باشیوه های تبلیغ	۲	۱/۷۵
۱۰	آشنایی بامسائل سیاسی اجتماعی و نیز شناخت تاریخ اسلام و زمان معاصر	۶	۵/۲۶
۱۱	حمایت روحانیت از انقلاب و حضور در جبهه‌ها و تداوم راه شهدا و ابلاغ پیام شهدا	۹	۷/۸۹
۱۲	طلب حلالیت از دوستان طلبه و التماس دعا از آنان	۱۵	۱۳/۱۵
۱۳	حفظ وحدت حوزه و دانشگاه	۳	۲/۶۳
۱۴	تکریم شهدای روحانی	۲	۱/۷۵
۱۵	تکریم خاص از مرحوم حجت الاسلام سید طه مقدسی امام جمعه محلات و سفارش به استفاده از محضرات ایشان	۶	۵/۲۶
۱۶	دعوت به تفکر	۲	۱/۷۵
	جمع فراوانی	۱۱۴	۰/۱۰۰

بیشترین فراوانی مربوط به مولفه فرعی سوم، یعنی: «جدیدت در تحصیل و تلاش روحانیت در بالا بردن سطح دانش و آگاهی خود و روشنگری در مردم» و مولفه دوازدهم، یعنی: «طلب حلالیت از دوستان طلبه و التماس دعا از آنان» می باشد.

جدول شماره ۹: مفاهیم و توصیه‌ها شهیدانه خانواده‌های خود

ردیف	مقوله‌ها و موضوعات جزئی	فراوانی	درصد
۱	تشکر از والدین و تجلیل از مقام آنان (در متن وصیت نامه‌ها)	۴۲	۱۴/۶۳
۲	طلب حلالیت از خانواده و عذر خواهی	۵۰	۱۷/۴۲
۳	تشکر و حلالیت از همسر و توصیه به صبر در برابر سرزنش‌ها	۷	۲/۴۳
۴	دعوت به صبر	۲۷	۹/۴۰
۵	توجه به امتحان الهی در شهادت فرزند و افتخار و شکر نعمت بخاطر شهید دادن و مبارک دانستن شهادت	۲۸	۹/۷۵
۶	ادامه دادن راه شهیدان و یاری امام و انقلاب	۱۴	۴/۸۷
۷	تربیت دینی فرزندان (فرزند خود و خواهران و برادران)	۷	۲/۴۳
۸	رعایت حجاب اسلامی و تشکر بخاطر رعایت احسن آن توسط همسر	۹	۳/۱۳
۹	حق الناس (ادای دین و قرض‌های وی و رد مظالم)	۱۵	۵/۲۲
۱۰	حق الله (خواندن نماز و روزه قضا و اطعام فقرا و ذکر و نماز و صلوات)	۱۹	۶/۶۲
۱۱	خدمت به پدر و مادر و خانواده (توسط برادران)	۸	۲/۷۸
۱۲	دعا برای خانواده و طلب اجر الهی برای آنان	۱۲	۴/۱۸
۱۳	رعایت مستحبات دفن	۴	۱/۳۹
۱۴	توصیه به تحصیل حوزوی توسط فرزند، برادران و تلاش در تحصیل علم	۹	۳/۱۳
۱۵	الگو قرار حضرت یعقوب، حضرت ابراهیم، امام حسین و حضرت زینب (س) در بردباری	۱۰	۳/۴۸
۱۶	انجام فرائض دینی، دوری از دنیاگرایی و معاشرت با صالحان و اهل مسجد	۸	۲/۷۸
۱۷	دعوت به تفاهم و صمیمیت	۱	۰/۳۶
۱۸	کم هزینه بودن مراسم ترحیم	۳	۱/۰۴
۱۹	قول شفاعت به خانواده	۲	۰/۶۹
۲۰	درخواست دعا برای بخشش (بویژه از مادر)	۸	۲/۷۸
۲۱	گریه ایشان برای شهدای کربلا باشد و مظلومیت امام (ره)	۴	۱/۳۹
	جمع فراوانی	۲۸۷	۱۰۰

بیشترین فراوانی‌ها مربوط به مولفه فرعی دوم، یعنی: «طلب حلالیت از خانواده و عذر خواهی، و مولفه اول، یعنی: تشکر از والدین و تجلیل از مقام آنان در متن وصیت نامه‌ها»، می‌باشد. توضیح اینکه اکثر شهدای عزیزی که وصیت نامه ایشان مورد بررسی قرار گرفته، مجرد بوده‌اند و تعداد فراوانی کم توصیه‌ها به همسران و فرزندان، به همین دلیل است.

جدول شماره ۱۰: مفاهیم و توصیه‌ها درباره دنیا و آخرت

ردیف	مقوله‌ها و موضوعات جزئی	فراوانی	درصد
۱	فنا شدن همه چیز در دنیا	۱۱	۲۶/۱۹
۲	دل نبستن به دنیا	۱۳	۳۰/۹۵
۳	آمادگی برای جهان آخرت (باتوبه و استغفار...)	۱۰	۲۳/۸۰
۴	دنیا محل بلا و امتحان	۲	۴/۷۶
۵	دنیا مزرعه آخرت	۳	۷/۱۴
۶	مسئول بودن چشم، گوش و قلب در آخرت	۱	۲/۳۸
۷	ترس از عذاب الهی	۲	۴/۷۶
	جمع فراوانی	۴۲	۰/۱۰۰

بیشترین فراوانی‌ها مربوط به مولفه فرعی دوم، یعنی: «دل نبستن به دنیا» و مولفه اول، یعنی: «فنا شدن همه چیز در دنیا»، می‌باشد.

جدول شماره ۱۱: مفاهیم مربوط به دعاها و آرزوهای شهید

ردیف	مقوله‌ها و موضوعات جزئی	فراوانی	درصد
۱	آرزوی شهادت	۴۳	۳۰/۰۶
۲	آرزوی آزادی کربلا و زیارت کربلا	۱۱	۷/۶۹
۳	آرزوی آزادی قدس و جنوب لبنان و نابودی اسرائیل	۹	۶/۳۹
۴	آرزوی پیروزی رزمندگان	۱۰	۶/۹۹
۵	آرزوی ظهور و دیدار حضرت مهدی (عج)	۸	۵/۵۹
۶	دعا برای غفران الهی (سرپا تقصیر دانستن خود)	۲۲	۱۵/۳۸
۷	طلب اجر الهی برای خانواده و آرزوی سلامتی آنان	۵	۳/۴۹
۸	آرزوی قبولی جهاد و سربازی واقعی امام و شفاعت امام خمینی و حشربا امام حسین و شهدا صدر اسلام	۱۰	۶/۹۹
۹	دعا برای سلامتی امام (در چند مورد آخرین دعا در وصیت، دعا برای امام بوده)	۷	۱/۸۹
۱۰	دعا برای شفای بیماران و جانبازان	۲	۱/۳۹
۱۱	آرزوی نابودی آمریکا و مستکبران و نجات مستضعفان	۵	۳/۴۹
۱۲	آرزوی اینکه فرزندش سرباز اسلا شود و ادامه دهنده را شهدا	۳	۲/۰۹
۱۳	دعا برای آمرزش مسلمین و بستگان خود	۴	۲/۷۹
۱۴	دعا و آرزو برای ثبات قدم در راه اسلام	۴	۲/۷۹
	جمع فراوانی	۱۴۳	۰/۱۰۰

در جدول شماره ۱۱ در باره مقوله اصلی تاکید و سفارش بعمل آمده است. بیشترین فراوانی‌ها مربوط به مولفه فرعی اول، یعنی: «آرزوی شهادت» و «دعا برای غفران الهی و سرپا تقصیر دانستن خود»، می‌باشد.

بحث و نتیجه گیری

همانگونه که در مقدمه اشاره شد، در این تحقیق با مراجعه مستقیم به متن وصیت نامه شهدای روحانی استان مرکزی در دفاع مقدس، به تحلیل محتوای وصیت نامه های در دسترس پرداخته شد تا اهم توصیه های آنان بر اساس سئوالات تحقیق و با عنایت به مبانی ارزش شناسی اسلامی و همچنین در نظر گرفتن اهداف، مبانی، اصول و روشهای تربیت اسلامی که از سوی اندیشمندان اسلامی از آیات قرآن و احادیث و روایات و سیره پیامبر اسلام (ص) و امامان معصوم (ع) استخراج شده، شناسایی و به عنوان دلالت‌های صریح یا ضمنی تربیتی در اختیار علاقه مندان، بویژه طلاب گرامی و نسل جدید قرار گیرد. به منظور دستیابی دقیق تر به ابعاد هر یک از مفاهیم و امکان تبیین بهتر و دوری از نگاه کمی و عددی به مفاهیم ارزشی و اخلاقی و دلالت‌های تربیتی، اولاً بجای گزینش کلمات و واژه ها، به جملات و گزاره‌ها توجه شده، ثانیاً تلاش گردید در رابطه با هر یک از مولفه های مورد نظر، تمامی جملاتی که در برگیرنده معانی نزدیک به هم و معطوف به هر مولفه اصلی است تا حد اشباع در روند تحقیق ثبت گردد.

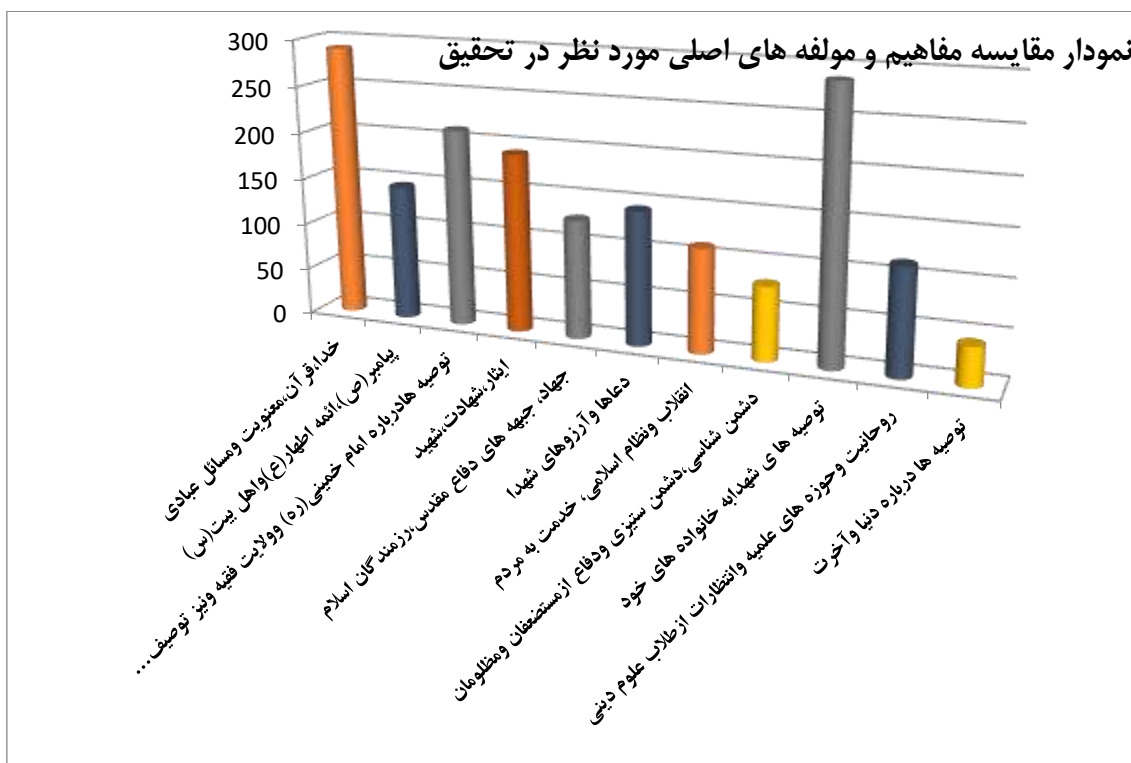
اغلب این توصیه های تربیتی و ارزش مدار جنبه ایجابی دارند یعنی دعوت به خیر و نیکی و اعمال صالح و بخشی هم جنبه سلبی دارند یعنی نهی کردن و پرهیز دادن از شر و اعمال ناپسند است. همچنین به ساختهای مختلف تربیتی اعم از فردی و اجتماعی و سایر حیطه‌ها توجه شده است.

بر اساس داده های تحقیق و آنچه در بخش های قبل گذشت، نتیجه گیری می‌شود که، در متن وصیت نامه ها، به تعداد ۱۷۴۰ بار در رابطه با مولفه های ارزشی و تربیتی مورد نظر در تحقیق تاکید شده است که به تفکیک عبارتند. از: خدا، قرآن، و معنویت ۲۹۰ مورد (۲ پیامبر اسلام (ص)، ائمه (ع) و اهل بیت (س) ۱۴۵ مورد (۳ امام خمینی (ره) و ولایت فقیه ۲۱۱ مورد (۴ شهادت و ایثار ۱۹۱ بار (۵ جهاد، دفاع مقدس و رزمندگان اسلام ۱۲۷ بار (۶ انقلاب، نظام اسلامی و خدمت به مردم ۱۱۱ بار (۷ دشمن شناسی، دشمن ستیزی و دفاع از مستضعفان جهان ۷۹ مورد (۸ روحانیت و انتظارات شهدا از طلاب علوم دینی ۱۱۴ مورد (۹ توصیه های ارزش مدارانه و تربیتی شهدای روحانی به خانواده های خود ۲۸۷ بار (۱۰ دنیا و آخرت ۴۲ مورد (۱۱ دعاها و آرزوهای والا و مبتنی ارزش شناسی اسلامی ۱۴۳ بار. بیشترین فراوانی‌ها با ۲۹۰-

۲۸۷ و ۲۱۱ مورد به ترتیب مربوط به مقوله‌های ۱-خدا، قرآن، معنویت ۲-توصیه‌های تربیتی و اخلاقی شهدا خطاب به خانواده‌هایشان ۳-امام‌ولایت فقیه می‌باشد.

پیشنهادات

- ۱- یافته‌های این تحقیق در درجه اول در اختیار روحانیون، طلاب محترم و حوزه‌های علمیه و درالویت بعد دانشجویان، فرهنگیان، دانش‌آموزان و عموم مردم قرار گیرد
- ۲- در همایش‌ها، یادواره‌های شهدا، کارگاه‌های آموزشی و نشست‌های علمی و فرهنگی و معنوی از جمع‌بندی اینگونه تحقیقات استفاده شود.
- ۳- در نشریات مختلف عمومی و تخصصی (به تناسب موضوعات مورد نظر) از یافته‌های این نوع مقالات بهره‌برداری گردد.
- ۴- گزیده‌های وصایایی که فراوانی بیشتری دارند، در قالب بنر، بروشور، تراکت و... چاپ و در معرض دید عموم مردم قرار گیرد.
- ۵- در رسانه‌های استانی، بویژه صداوسیما استانها از گزیده‌های وصایای شهدا بصورت جذاب استفاده شود.

منابع

- [۱] قرآن کریم
- [۲] نهج البلاغه، ترجمه محمددشتی
- [۳] صحیفه نور، جلد ۱۴ و ۲۱
- [۴] ابراهیم زاده، عیسی (۱۳۸۹)، فلسفه تربیت، تهران، انتشارات پیام نور
- [۵] باقری، خسرو (۱۳۹۸)، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، چاپ چهل و چهارم، تهران، انتشارات مدرسه
- [۶] بهشتی، محمد (۱۴۰۱)، آموزه های تربیتی قرآن کریم، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تهران، انتشارات سمت
- [۷] پنجاه سال عبادت، گروه فرهنگی شهید ابراهیم هادی، تهران، نشرامینان، ۱۳۹۰
- [۸] جلال ال. گتک، ترجمه محمد جعفر پاک سرشت (۱۴۰۱)، مکاتب فلسفی و آراء تربیتی، تهران، سمت
- [۹] جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱)، مفاتیح الحیات، قم، نشر اسراء
- [۱۰] حسینی، علی اکبر (۱۳۸۷)، تاریخ تحلیلی صدر اسلام، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور
- [۱۱] ذوالنور، مجتبی (۱۳۹۴) مصاحبه با خبرگزاری رسا، قابل بازیابی در سایت tollab-ksh.ir/index.php/news تاریخ دسترسی ۹۴/۹/۲۳
- [۱۲] رستمی راوری، معصومه (۱۳۸۶)، پایان نامه دانشجویی با عنوان «تحلیل محتوای وصایای شهدای روحانی استان کرمان، قابل بازیابی در سایت www.talie.ir تاریخ دسترسی ۹۴/۰۹/۲۷
- [۱۳] شجاع، زهرا (۱۳۹۲)، پایان نامه دانشجویی با عنوان «تحلیل محتوای وصایای شهدا»، دانشگاه آزاد واحد مرکز تهران، قابل بازیابی در سایت مطالعاتی مدیریت دفاع مقدس به نشانی www.hdmstudy.ir تاریخ دسترسی ۹۴/۹/۲۷
- [۱۴] شفیعی، سیدحسن ولقمانی، احمد (۱۳۸۳)، آیت بصیرت، زندگانی آیت الله العظمی بهاء الدینی، قم، نشر طوبای محبت
- [۱۵] شهدای روحانیت در جبهه (۱۳۶۴)، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات
- [۱۶] صدیقی فرخ شهری، محمد (۱۳۸۸)، تپش فلق، اصفهان، انتشارات آصف
- [۱۷] صفی کار، محسن (۱۳۸۹)، «وصیت نامه موضوعی شهدای شهرستان همدان»، همدان، انتشارات فاتحان
- [۱۸] عابدی، علی (۱۳۹۰)، شاهدان روحانی (۲)، یادنامه شهدای شاخص روحانی اصفهان، نشر ستارگان
- [۱۹] کلمات قصار، پندها و حکمت ها (۱۳۸۵)، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)
- [۲۰] مطهری، مرتضی (۱۳۸۶)، قیام و انقلاب مهدی و مقاله شهید، چاپ سی و یکم، قم، انتشارات صدرا
- [۲۱] منصورنژاد، محمدو شیخیان، علی (۱۳۸۰)، عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس، جلد پنجم، وحدت مردمی و حضور روحانیت، تهران، مرکز تحقیقات اسلامی سپاه
- [۲۲] موسوی رکعتی، سیدعلی و علیزاده گل سفیدی، مصطفی (۱۳۸۹)، وصایای شهدای دفاع مقدس درباره امام زمان (عج)، همایش ملی فرهنگ ایثار، دانشگاه زنجان، قابل بازیابی در سایت www.rasekhoon.net تاریخ دسترسی ۱۳۹۴/۹/۲۰
- [۲۳] مهدوی، سید محمود (۱۳۹۱)، علمداران عشق، اردبیل، انتشارات مهرغزال
- [۲۴] میثم ولایت، ویژه نامه یادواره شهید میثمی، تهران، ماهنامه پیام انقلاب، ۱۳۹۰